

Toma Stefánia

„Az én cigányom”.

Informális gazdasági kapcsolatok cigányok és magyarok között¹

Toma Stefánia tanulmányának célja az, hogy leírja a gazdasági kapcsolatokat a romák és magyarok között egy erdélyi falusi közösségben, pontosabban, hogy elemezze és felvázolja azokat a jellegzetes túlélési stratégiákat, amelyeket a roma lakosság alkalmaz a változó társadalmi és gazdasági kontextusban. Toma ezeknek a taxonómiáját adja. Következtetése szerint a többszörösen deprivált és marginalizált cigány közösség számára elérhető erőforrások kizárólag a roma-nem roma asszimetrikus viszonyban érhetők el, emiatt sem gazdaságilag, sem pedig társadalmilag nem tekinthetők integrátnak.

Toma Stefánia szociológus, a kolozsvári Interetnikus Viszonyokat Kutató Központ kutatója, a budapesti Corvinus Egyetem doktori hallgatója. E-mail: t_stefania@hotmail.com.

BEVÉZETŐ. A romániai roma² lakosság helyzetéről szóló diskurzusok nagy nyilvánosságot kaptak 1989 után. Megtalálhatjuk a politikai diskurzusokban, nyilvános vitákban, a sajtóban és nem utolsósorban az akadémiai mezőnyben, ahol a társadalomtudományok érdeklődésének egyik központi témájává vált.³ Ennek az egyre növekvő érdeklődésnek az egyik kiváltó oka a gazdaságban végbemenő strukturális változás volt, amely inflációt, gazdasági recessziót, munkanélküliséget és fokozódó szegénységet hozott (Zamfir 1994, 2001). Az életszínvonal egyre érzékelhetőbb csökkenése és a romló életkörülmények láthatóvá tették a romániai társadalom marginalizált rétegeit, főleg a roma kisebbségét (Ringold 2002:31). A különböző kormányok, hivatalos szervek, a civil szféra – mind a hazai, mind a külföldi – számos próbálkozása, hogy enyhítse az átmenet negatív következményeit, hatástalannak bizonyult. A Világbank egyik jelentésében, amelyben Magyarország, Bulgária, Románia és Szlovákia szegényeire koncentráltak,

1. A jelen tanulmány egy tágabb antropológiai kutatás része, melynek címe: „*Survival Strategies, Economic Integration and Changing Lifestyles of the Roma Population in Romania*”. A kutatást az Open Society Institution támogatta a Roma Culture Initiative program keretén belül. Köszönettel tartozom az OSI-nak és a CCRIT-nek a kutatás elvégzésben nyújtott támogatásért, valamint kollégáimnak: Péter Lászlónak, Fülpesi Gyulának, Bogdan Neagotának, Gabriel Trocnak, Horváth Istvánnak, és nem utolsósorban Major Miklósnak és a település cigány- és magyar lakóinak. A jelen tanulmány átdolgozott és kibővített változata az *Intercultural Relations, Citizenship and Human Rights in the Context of Central and Eastern Europe* (2003, Svájc) című konferencián bemutatott cikknek. Terepmunkámat 2001-ben kezdtem meg, évente hosszabb-rövidebb periódusokat töltöttem a vizsgált közösségben. Figyelembe véve a közösség demográfiai jellemzőit strukturált és strukturálatlan interjúkat készítettem a falu magyar, roman és cigány lakosaival, továbbá résztvevő megfigyelést és másodlagos adatelemzést is végeztem.

2. A tanulmányban felváltva fogom használni a *roma* és *cigány* megnevezést mint szinonimákat. A tereptapasztalataim azt mutatták, hogy a helybeliek a *roma* megnevezést nem használják sem önmagukra, sem másokra vonatkoztatva.

3. Jelen tanulmánynak nem célja ezen diskurzusok és a romániai romákat célzó kutatások bemutatása, de részét képezik egy kibővített tanulmánynak.

kimutatták, hogy a romák minden más lakossági csoportnál szegényebbek és sokkal nagyobb a valószínűsége annak, hogy tovább szegényedjenek és azok is maradjanak (Teşliuc–Pop–Teşliuc 2001). A szerzők legalább négy okot azonosítottak: alacsony iskolázottsági szint, súlyosabb szociális problémák, lakás- és tulajdon problémák, valamint a diszkrimináció mértékének növekedése. Mindezek következtében a romák szegénysége bizonyos történelmi, gazdasági és társadalmi faktorok komplex keveréke.

A további országok felvétele az Európai Unióba újabb feladatok megoldását tűzte ki célul a csatlakozásra készülő országok számára. A 2003 júniusában tartott budapesti konferencián fogalmazódott meg az igény egy szisztematikus program kidolgozására. Kilenc kelet- és közép-európai miniszterelnök politikai elkötelezettséget vállalt, hogy lecsökkentse a romák és nem-romák életszínvonala közti különbséget, valamint, hogy megtörje a szegénység és társadalmi kirekesztettség állandóan önmagába visszatérő körét.⁴

A kutatás – amelyre a jelen tanulmány is épül – célja az, hogy leírja a romák és magyarok közti gazdasági kapcsolatokat egy erdélyi falusi közösségben, pontosabban, hogy elemezze és felvázolja azokat a jellegzetes túlélési stratégiákat, amelyeket a roma lakosság alkalmaz egy bizonyos társadalmi és gazdasági kontextusban, nem kívánván általánosítani a kutatás eredményeit az egész romániai társadalomra. A tanulmány két túlélési stratégiát fog bemutatni, amelyeket a roma lakosság dolgoz ki azzal a céllal, hogy megszerezze a túléléshez szükséges erőforrásokat.⁵ Mivel a roma lakosság nagy része ki van zárva a társadalom formális szférájából, arra kényszerülnek, hogy az informális szférában találjanak a megélhetéshez szükséges erőforrásokat, lehetőségeket. Ily módon az informális kapcsolatok, legyenek ezek társadalmiak vagy gazdaságiak, hatékonyabbnak bizonyultak bármilyen más erőfeszítésnél a létező sztereotípiák leépítésében.

Kutatásunk központi kérdése az, hogy miként próbálnak alkalmazkodni az új társadalmi kontextushoz, milyen túlélési stratégiákat alkalmaznak a többszörösen deprivált és marginalizált cigány közösségek, és milyen szerepe volt ezek alakulásában a rendelkezésükre álló társadalmi kapcsolatrendszernek, valamint hogy mindezeket hogyan befolyásolta az a tény, hogy egy több etnikumú térségről van szó.

Figyelmünket a falusi cigány közösségek ragadták meg, mivel feltételezésünk az, hogy a városi lakosokhoz képest a falusi közösségeknek nem kellett teljesen újrászervezniük életvilágukat. A cigányok szegénységét elsősorban a következő tények határozzák meg: a régió gazdasági helyzete, a településen belül a roma lakosság nagysága és koncentrációja, a roma lakosság térbeli és társadalmi integrációjának mértéke, valamint kisebb mértékben a szociális politikák és fejlesztési programok sikeressége. Minél nagyobb és elszigeteltebb egy cigány közösség egy adott településen, annál nagyobb az esélye annak, hogy az illető közösség szegény. A túlélési stratégiák kidolgozásában nagy szerepe van annak, hogy milyen tőkével rendelkeznek a stratégiát „kidolgozó” egyének. Figyelembe véve a társadalmi kontextust, kiemelkedik a személyes kapcsolat-háló szerepe, mivel az életstratégiák hatékonysága és a rendelkezésre álló társadalmi viszonyok között közvetlen kapcsolat van (Gans 1988).

4. A „Decade of Roma Inclusion” 2005-ben kezdődik és 2015-ig fog tartani. A kezdeményezés 2003 júniusában, a Budapesten tartott „Roma in an Expanding Europe: Challenges for the Future” konferencián fogalmazódott meg konkrét javaslatokban. A konferencia házigazdája a magyar kormány volt.

5. Helyszűke miatt csak két stratégiát mutatunk be, de a végső kutatási jelentés tartalmazza majd mind a formális, mind az informális szférában azonosított stratégiákat.

Okely (1983:49, 78) azt hangsúlyozza, hogy a roma problémát nem lehet a tágabb társadalmi kontextustól elszigetelten kutatni, csak a többségi lakosokkal fenntartott társadalmi és gazdasági kapcsolatokba beágyazva (lásd még Sahlins 1973: 253). Ugyanakkor Michael Stewart (1997) szerint nem elégséges csak a gazdasági cserekapcsolatok tartalmára figyelni a romák és a gádzsók között, mivel ezen kapcsolatok formája legalább annyira fontos, mint a tartalma. Következésképpen, mivel a romák a gádzsókkal fenntartott interakcióik alapján határozzák meg magukat, fontos, hogy egyránt figyelembe vegyük a romák és gádzsók közti interakciók formáit, valamint ezek tartalmát.

A szegénység- és deprivációkutatásoknak nagy hagyománya van a társadalomtudományokban. A hetvenes és nyolcvanas években túlnyomórészt a városi környezetben jelentkező szegénységre koncentráltak (Castells 1975, 1989, Harvey 1973, Saunders 1979, Wilson 1987 stb.). A kilencvenes években egyre több kutató kezdett a rurális környezetben jelentkező szegénység és kirekesztettség kutatásával foglalkozni. (Clay–Schwarzweiler 1991, Duncan 1999, Duncan–Lamborghini 1994, Fitchen 1994, 1995). A szerzők nagy része arra hívta fel a figyelmet, hogy óvatosan kellene alkalmazni a túlságosan is általánosító szegénység-elméleteket a rurális környezetben folyó kutatásokban (beleértve a szociálpolitikákat is), főleg abban az esetben, ha elfogadjuk, hogy a szegénység okai, jellegzetességei különbözőek falusi és városi környezetben. Ugyanez a tendencia megfigyelhető azon írásokban is, amelyek a túlélési stratégiák fogalmát taglalják (Anderson és mtsai 1994, Crow 1989, Morgan 1989, Mingione 1991, Meert 2000, Péter 2003). Ezek szerint a vizsgált közösségek közvetlen fizikai és társadalmi környezetét úgy kell kutatni, mint egyfajta kollektív memóriát, amelybe beágyazódnak az individuális stratégiák és a makro-társadalmi jelenségek, másfelől pedig mint egy olyan közeget, amely folyamatosan közvetíti a lehetőségeket vagy éppen korlátokat, amelyekkel a háztartásoknak szembe kell nézniük. A kutatások azt mutatták ki, hogy annak sikeressége, hogy a falusi háztartások túlélési stratégiákat dolgozzanak ki, nagy mértékben függ a rendelkezésre álló társadalmi kapcsolatok minőségétől és mennyiségétől.

Az elemzés tovább bonyolódik, ha figyelembe vesszük azt is, hogy egy olyan térségről van szó, ahol több etnikum él egymás mellett, amelyek viszonyáról a különböző kutatások kimutatták, hogy nem a legideálisabb, hiszen meglevő a diszkriminatív attitűdök bármikor átalakulhatnak diszkriminatív cselekvéssé.

A társadalmi kirekesztés azokra normákra és folyamatokra utal, amelyek megakadályozzák egy csoport egyenlő és hatékony részvételét a társadalmi, gazdasági, kulturális és politikai életben (Narayan 1999). A társadalmi kirekesztést a társadalom struktúrájának függvényében kell vizsgálnunk. A struktúra formális és informális dimenziói képezik a csoportok és egyének számára a lehetőségek körét. Ezek lehetnek integráló jellegűek, mindenkinek egyenlő esélyeket mutatva fel, de lehetnek kirekesztő jellegűek is, mivel megakadályozhatnak bizonyos személyeket, hogy alapvető erőforrásokhoz jussanak hozzá (Bennett 2003: 13). Mivel a formális struktúrák inkább láthatóak, hajlamosak vagyunk az ezekbe való integrálást venni mértékül. De Bennett szerint az informális normák, szabályok, kapcsolatok – vagyis a társadalom mélystruktúrája – sokszor fontosabbnak bizonyulnak a formális struktúráknál, mivel kontextusfüggőbbek, mint a formálisak.

A fent említett aspektusok meghatározzák a cigányok által kidolgozott stratégiák természetét. A stratégiákat állandó változásban levő folyamatok és a körülmények határozzák meg. Michael Burawoy (2000:62) szerint a stratégiák egy alkufolyamat eredményei, amelyek az idő folyamán

teljesednek ki, egyediek minden háztartásban, és érzékenyen reagálnak a politikai és gazdasági kontextusra. Ha a háztartások valóban stratégiákat alkalmaznak a túlélésre, akkor ezeket csak egy hosszabb feltáró kutatás segítségével ismerhetjük meg, amelynek során azt vizsgáljuk, hogy a háztartások hogyan reagálnak a különböző kontextusokra.

Így nem értünk egyet Simon Clarke-kal aki azt írta, hogy a háztartási túlélés stratégiájának fogalma három okból is téves: a döntéshozás egysége nem a háztartás, a döntéseket nem stratégiai szempontok alapján hozzák, és a cél nem a túlélés (1999:14). A szegénységre vonatkozó irodalomban a túlélési stratégiáknak többféle meghatározását találhatjuk. Mingione (1987) tovább részletezi a stratégiák meghatározását. Különbséget tesz azon stratégiák között, amelyek saját, belső erőforrásait használják fel, valamint azok között, amelyek külső erőforrásokat használnak fel, mint például az állami segélyeket, helyi közösség, rokonság, barátok, egyház stb. erőforrásait.

NAGYFALU BEMUTATÁSA

Kutatásom alanyai egy romániai község lakói Erdély észak-keleti részén, amelynek lakossági összetétele a következőképpen néz ki: a 2002-es népszámlálás adatai szerint a községben 4174 magyar nemzetiségű, 650 (11.78%) cigány nemzetiségű, 647 román, 36 szlovák, 4 német, 1 szerb és 1 zsidó él. A község adminisztratív területén 3 – területileg jól elkülöníthető – cigány közösség él. A Brazíliának nevezett telep a legnagyobb, körülbelül 75 épület található a területén, amelyben 134 család lakik (ez 325 személyt jelent). A Brazília-telepet az 1930-as években alakították ki. A jelenlegi települést egy folyó választja ketté, amely egyúttal természetes választóvonalat is képez a régi falu és az „új” falurész között. A Brazília cigánytelep a folyó azon oldalán található, ahova az újonnan beköltözött családok is letelepedtek. Az interjúkból kiderül, hogy a század elején a helyi adminisztráció döntése volt, hogy a telepet egy bizonyos távolságra költöztessék a falutól. Később, a folyamatos betelepülés következtében a telepet körbeépítették, de még így is megfigyelhető egy választóvonal a telep és a falu többi része között. Ez a kettőség a lakosok mentális térképén is jelen van.

A másik telep – Bakos – egy etnikai szempontból vegyes telep, ugyanis cigányok és szegény magyarok, illetve románok is laknak itt. Végül a harmadik és egyben a legkisebb telep a Tóni-telep amely a vasútállomás mellett van, messze a falutól és a másik két cigányteleptől. Itt körülbelül 26 személy él.

Mindhárom cigány közösség szegényként jellemezhető, területileg szegregáltak a többségi lakosokhoz képest, és ez a tény nagy mértékben befolyásolja a különböző nemzetiségek közötti viszonyokat is. Előző kutatásunk során e kapcsolatnak három szintjét különíthettük el. A legtágabban értelmezett viszony nagy mértékben az előítéletekre támaszkodik, megfigyeléseink megfelelnek az országos reprezentatív kérdőíves felmérések eredményeinek.⁶ A második szintet már szűkebb környezetben kellett értelmeznünk. E szerint a helyi többségiek és a cigány lakosság között egyfajta közeledést figyelhettünk meg – de ez ugyancsak az attitűdök szintjén érvényes csak. Jelenlegi kutatásunkban azonban a harmadik szintre koncentrálunk, mivel a község lakosainak mindennapi életében ezen attitűdök bírnak meghatározó érvénnyel, sokkal inkább

6. Ethnobarometer – Interethnic Relations in Romania, coord: Research Center on Interethnic Relations, Cluj, USAID.

mint az előzőleg említett szinteken megnyilvánuló attitűdök. Ezen kutatásunkban tehát elsősorban a következő kérdéseket foglalmaztuk meg: mivel a többségi lakosság és a cigány lakosság között szoros gazdasági kapcsolat figyelhető meg, azt szeretnénk feltárni, hogy mivel jellemezhető ez a kapcsolat, milyen típusú kapcsolatok alakultak ki, változtak-e ezen kapcsolatok, valamint hogy hogyan hasznosítják ezen kapcsolatokat az életstratégiák kidolgozásában.

A Mezőgazdasági Termelőszövetkezetet 1950-ben hozták létre Nagyfaluban. A kollektivizálás első évében 98 család csatlakozott a termelőszövetkezethez. Államosították a helyi báró tulajdonait is, így a termelőszövetkezet körülbelül 300 hektár megművelhető földdel kezdte meg működését. Az államosítás folyamata több, mint 10 évet tartott egészen 1962-ig. Ez idő alatt több nagy, magántulajdonban levő üzemet és vállalkozást is államosítottak: a Darvas üzemet és a téglagyárat. Az új rendszer rurális fejlesztési terve lehetővé tette, hogy az államosított magántulajdonokat felhasználják, így új lakásokat kezdtek építeni a betelepülő lakosoknak. Ez volt az első alkalom a brazília-telepi cigány lakosok egy számára, hogy kiköltözzenek a telepről. Ezekben az években erős migrációs hullámról számolnak be Nagyfaluba irányából a környék új iparosított településeire. Ez a tendencia csökkent a 60-as években és a 70-es évek elején, mikor is az új adminisztratív intézkedések hatására megváltozott a migráció iránya. Nagyfaluba községgé alakult át, így a környékbeli falvak lakosai elkezdtek beköltözni Nagyfaluba a könnyebb megélhetési lehetőségek reményében. A 70-es évek vége felé és a 80-as évek elején az elvándorlás megint hangsúlyozódott, ez alkalommal külföld irányába: elsősorban Magyarországra és az Egyesült Államokba. Ezzel egyidőben a kommunista rendszer intézkedései is szigorúbbak lettek, a társadalmi, politikai és gazdasági kontroll erősebb lett, az iparosító és urbanizáló törekvések hangsúlyozottabbak, így egy erős faluról városra irányuló migrációs hullám indult el. Ez a folyamat oda vezetett, hogy a helyi munkaerőpiacon hiány kezdett jelentkezni. Ezt a hiányt az olcsó cigány munkaerővel pótolták, akiket egyre nagyobb arányban kezdtek bevonni a mezőgazdasági munkálatokba. Emellett a cigányok maguk is részesei voltak a migrációs jelenségeknek. Néhányan közülük téglá- és cseréprendeléseket kerestek a vidéken vagy az országban. Mások a környékbeli ipari központokban és az építőtelepeken kaptak munkahelyet, szintén mások pedig az időszakos mezőgazdasági munkásként próbáltak elhelyezkedni az ország más vidékein. Évente néhány hónapig biztosítottak nekik szállást, ellátást, így a jövedelmüket félretehették a téli hónapokra. Ám ez az összeg éppen csak a minimális szükségletek kielégítésére volt elég. Így a cigányoknak más jövedelemforrást kellett keresniük a községben. Ezeket a gyakorlatokat nemzedékről nemzedékre örökítették át, mivel a gyerekek is részt vettek a munkákban. Az alacsony iskolázottsági szintjük és elégtelen végzettségük miatt így soha nem volt alkalmuk, hogy kitörjenek ebből a szélsőséges helyzetből és hogy javítsanak rajta. A fentebb leírt helyzet a brazília-telepi cigányokra jellemző.

A Bakos telep cigány lakossága más megítélés alá esik a településen, részben a látható különbségek miatt, amelyek megkülönböztetik Brazíliától. A telep területi szegregációja nem annyira nyilvánvaló, mint például Brazília esetében. Bakos, bár szintén a település szélén helyezkedik el, közel van a nemzeti útvonalhoz és sokkal láthatóbb. Továbbá, Bakos egy vegyes telep, ahol cigány családok és szegény magyar, illetve román családok élnek együtt. Bizonyos szempontból ez a térbeli közelség meghatározta a cigányok és a többség közti viszonyt, valamint a cigányok életmódját is. Annak ellenére, hogy szegények, szegényebbek mint a magyar és román szomszédok, megfigyelhető, hogy a bakosi és brazília-telepi cigányok házainak környéke különbözik.

Házai nagyobbak, a házak környéke rendezett, konyhakertük van, kerítéssel a kert körül és néhol virágokat is találhatunk. Ez nem jellemző a brazíliai telepi lakásokra.

Ez a különbség a szocialista periódusban is jellemző volt. Feltételezhetjük, hogy ennek köszönhető, hogy a bakosi cigányoknak pozitívabb megítélésük van a falu lakossága körében mint a brazíliaiaknak. Közülük sokan az iparban dolgoztak, mások a termelészövetkezetben. Egyesek közülük néhány ár megművelhető földet is kaptak, lehet, hogy a legrosszabbat, de arra elég volt, hogy a legszükségesebbeket megtermesszék.

A termelészövetkezet felszámolásával a község szegényei elvesztették egyedüli biztos jövedelemforrásukat. Másrészt, mivel a mezőgazdasági földek úgymond a „senkiföldjei” voltak, a lopás sem jelentett morális problémát a lakosoknak.

„(...) innen-onnan, mindenhonnan elloptak valamit. (a romák). Nekik tiszta volt, hogy a CAP olyan hely ahonnan mindent el lehet vinni. De nemcsak nekik, másoknak is... A magyarok, románok is ezt csinálták. És ezt nem lehet tolvajlásnak nevezni.”
(L.J., magyar férfi, 50 év)

Annak ellenére, hogy empirikusan nem mérték fel az életminőséget a településen 1989 előtt, a most készített interjúk alapján felvázolhatjuk a különbségeket. Mivel nincs hozzáférésünk egyetlen adathoz sem ezzel kapcsolatban, ezért összehasonlításunk sem lehet objektív és empirikusan sem bizonyíthatjuk a különbségeket. Az összehasonlítás alapja inkább az alanyok életminőség-értékelésének szubjektív felépítése. Ha életút-interjúkat elemzünk, elsősorban két módszertani problémát kell figyelembe vennünk. Elsősorban azt, hogy a múlt eseményeit azok, akik megélték, mint tényeket mutatják be, bár ezek inkább vélemények és a múlt szubjektív értékelései. Az életstratégiák pedig kizáró jellegű, végső termékeké válnak az elbeszélés során, habár a stratégiák kidolgozásának inkább folyamat jellege van.

Szinte minden interjúalanyunk azt nyilatkozta, hogy az életük könnyebb volt 1989 előtt, annak ellenére, hogy mindenki más módon értelmezi akkori helyzetüket.

„Jobbakat ettünk Ceausescu alatt...jobb volt akkor...most...nem elég két napra (a pénz)...van egy pár csirkénk, libánk” (Cigány nő, 40 év, Brazília)

„Így volt mindenkinek munkahelye akkor. Senkinek nem volt oka nyavalyogni. Ha egy cigány ült az árokparton, jöttek és vitték be...Menj dolgozni! És kellett dolgozzanak, de nem kaptak ételt, neem...pénzben fizették őket” (Cigány férfi, 63 éves, Brazília)

„89 előtt az ő életük is könnyebb volt. Nyaranta mentek Szalontára, Aradra, Temesvárra, hogy ott dolgozzanak a farmokon, és kaptak eleget...(...) Ők ott kaptak szállást, kaját, nem kellett gondjuk legyen ilyesmire. Mikor ősszel visszajöttek a faluba, sok pénzük volt, amit félretettek nyáron, de az is igaz, hogy nagyon hamar el is költötték.” (Magyar nő, 64 év)

1989 után, a különböző gazdasági egységek átépítésének első periódusában a cigány családok nagy hányada elvesztette biztos jövedelemforrását, miközben más lehetőségek nem jelentek meg számukra.

Az elmúlt évek során a cigány lakosság gazdasági tevékenységei a többségi lakosság tevékenységeinek kiegészítőjeként határozhatók meg. Hogy felvázolhassuk, melyek ezek a tevékenységek és ezek jellemzői, elsősorban a cigány lakosság és a többségi lakosság közötti kapcsolatokra koncentráltunk. A következőkben ezeket próbáljuk körülírni.

A ROMANTIKUS CIGÁNYKÉP

A település idősebb lakói körében még mindig él az „igazi cigány” romanticizált képe. Ők még emlékeznek a falu híres cigány zenészeire, akik közül főleg a hegedűművészek voltak ismertek külföldön is. Ugyancsak élénken élnek még a magyarok emlékezetében a régi, helyi tradicionális cigány szakmák: a zenészek, téglavetők, kovácsok. Sokszor elismerőleg emlegetik, hogy a cigányokra az erős összetartozás jellemző. Ugyancsak pozitívan értékeli azt is, hogy a fiatal cigányok tisztelettel övezik az idősebbeket, valamint azt is, hogy a gyerekeket szeretik.

A magyarok körében a fenti narratívák az egész cigány lakosságra vonatkoznak, nem tesznek különbséget a brazíliai vagy a bakosi cigányok között. De azt is hangsúlyozzák, hogy ezek a régi cigányok már a múlthoz tartoznak. Ilyenek már nem léteznek. Napjainkban csak a nagy szegénység jellemző rájuk, már nincs pénzük, hogy a zenészek hangszereket vegyenek vagy megjavíttassák a régi hangszereket, és különben is a nagy zenészek már meghaltak, a fiatalokat pedig tehetségben messze elmaradnak elődeiktől.

„A CIGÁNYOK LUSTÁK” – A CIGÁNYOK ÉS A MUNKA

Az előző képet etnikai-kulturális kategóriákban írták le. A következő kép, amelyre ki szeretnék térni, nagyrészt társadalmi-gazdasági kategóriákra épít. A következőket mondhatjuk el róla: a cigányokat alacsony társadalmi és gazdasági státusz, becstelenség az interperszonális kapcsolatokban, munkakerülés és szociális parazitizmus jellemzi.

Annak következtében, hogy a cigány személyek nem vesznek részt láthatóan a település formális gazdasági életében, a többségi lakosság úgy véli, hogy ez a cigány lakosság etnikai jellegzetessége. Pontosabban, hogy lusták, munkakerülőek. Ily módon a romákat hibáztatják szegénységükért és marginalizált gazdasági és társadalmi helyzetükért.

„Településünk legnagyobb problémáját a telep jelenti, ahol kb. 350 személy él. Nagyon negatívan viszonyulnak a munkához és általában a z élethez. Már a tegnap elköltik azt a pénzt amit ma kapnak kézhez. Nem gondolnak semmire...(..) eltanulják egymástól ezt a mocskos életmódot, ebbe születtek bele és így is folytatják” (hivatali személy, magyar)

A nagyfalusi lakosság reprezentációi különböznek attól függően, hogy brazíliai vagy bakosi romáról beszélnek. Míg a brazíliai romákat felelőssé teszik saját helyzetükért, a bakosi cigányok egyedüli vétke, hogy szegénynek születtek. Ők különbözőek mindenféle szempontból. Másképpen viszonyulnak a település lakosságához, a munkához és az élethez általában. A bakosi cigányok szeretnének dolgozni, tudnak is dolgozni, van tulajdon-tudatuk, de képtelenek egy állandó munkahelyet kapni, mert azért „a cigány az cigány”. Ha ezt a kifejezést egy cigány mondja, azt jelenti, hogy az illető teljesen tudatában van a cigányokat érintő szeterotípiáknak

és a gádzsók és cigányok közti kapcsolatnak egy ironikus vetületét fejezi ki, ugyanakkor úgy tűnik, hogy egy finom utalás is akar lenni a cigányok történelmi kirekesztettségére.

A két cigány közösség megítélésének ez a két egymástól különböző megnyilatkozása annak köszönhető, hogy objektív, szemmel jól látható különbségek vannak a két telep között. Továbbá, a többségi lakosság úgy véli, hogy már maga a tény, hogy a cigányok fizikailag közelebb élnek a magyarokhoz és románokhoz, segíti őket abban, hogy eltanuljanak tőlük egyet s mást: életmódot és morális értékeket. Így ezeknek a cigány családoknak könnyebben sikerült integrálódni a gádzsók gazdasági tevékenységeibe. Annak ellenére, hogy a braziliai cigányok nagy része is részt vesz ezekben a tevékenységekben, ezt a gádzsók nem tartják a szó szoros értelmében munkának. Természetesnek és magától értetődőnek veszik, hogy ha egy magyarnak szüksége van segítségre, akkor ott vannak a telepi cigányok. Például, annak ellenére, hogy a cigány asszonyok és lányok erdei gyümölcs- és gombaszedéssel foglalkoznak és a falubeliek nagyrészt tőlük vásárolják a termékeket, ezt nem tartják munkának: „*óóó, nagy dolog is málnát szedni. Erdőre méész, sétálsz egyet és így pénzt szerzel a semmiből*”.

Nem minden gádzsó osztja ezeket a reprezentációkat. Azok, akik a telepek szomszédságában laknak, tehát akiknek mindennapi kontaktusaik vannak a cigányokkal, teljesen más képet adnak a cigányokról. Sokkal toleránsabbnak bizonyultak, megértőbbnek, segítőkészebbnek. A sztereotípiáik sem annyira erősek, mint azon magyaroknak, akik távol laknak a telepektől.

„EZEK A CIGÁNYOK LOPNAK”

Nagyfaluban soha nem volt rá példa, hogy súlyosabb konfliktus törjön ki a cigányok és a magyarok között, legalábbis a tősgyökeres nagyfalusiak nem emlékeznek ilyesmire és a jegyzőkönyvekben sem találtunk utalásokat ilyen jellegű konfliktusra. Ha voltak is konfliktusok, ezek a cigánytelep határain belül történtek és nem különböző csoportok között.

A magyarok azt tartják a legnagyobb problémának, hogy a cigányok lopnak. Ezt azzal magyarázzák általában, hogy ez veleszületett tulajdonságuk, hajlamuk van erre. A szocialista periódusban ez a probléma nem volt annyira magától értetődő, mivel a lopás nem magánterületről történt, hanem a „senkiföldjéről”. És mivelhogy a „senkiföldje” volt, még a magyarok és a románok is loptak onnan. A földtulajdonok visszaszolgáltatása után a régi-új tulajdonosok megelégteltek a termés folyamatos megdezsmálását, mivel most már sokkal láthatóbbá vált ez a gyakorlat, bár eddig is nagyon elterjedt volt.⁷ A háztól való lopást a magyarok nagyon szigorúan büntetik. A bűnt kiterjesztik az elkövető egész családjára, rokonságára, és gondoskodnak róla, hogy más magyar családok is értesüljenek az esetről. A bűn kiterjesztése a kiterjedt családra pedig már nem is áll olyan messze attól, hogy az egész közösséget stigmatizálják.

7. A szocialista farmok felszámolása után a cigányok nem kaptak földet, bár a 18/1990-es törvény értelmében a termelészövetkezet volt alkalmazottjai, akik folyamatosan legalább 3 évig alkalmazásban voltak, jogosultak lettek volna erre. Ha lett volna elég föld, még abban az esetben is jogosultak lettek volna, ha a kollektivizálás előtt nem volt földtulajdonuk. Természetesen, a föld nem volt elég arra, hogy a cigányok is kapjanak, valamint Arra is volt eset, hogy senki nem segített nekik, hogy a bonyolult adminisztratív eljárásokat sikeresen véghez vigyék.

„ÉTTEK, ITTAK, S AZTÁN ELMENTEK”

A társadalmi parazitizmus képe megerősödik minden egyes alkalommal, amikor valamilyen állami, egyházi vagy más segély érkezik a cigány közösségbe. Mivel a pénzhiány a legnagyobb problémája a cigányoknak, sok cigány család úgy dönt, hogy a segélybe kapott javakat inkább eladja a faluban. Ez csak felerősíti és legitimizálja a gádzsók sztereotípiáit, hogy a cigányok nem tisztelik a segélyeket.

A reprezentációkat mindig alsóbbrendűségi vagy felsőbbrendűségi terminusokban fogalmazzák meg. Ezt a hierarchizálást megduplázzák mikor a brazíliai és bakosi cigányokról van szó. A bakosi cigányok általában szintén a fent bemutatott sztereotípiákat használják, amikor a brazíliai cigányokról van szó és ez az attitűdjük szintjén is megnyilvánul. Így a brazíliaiak szerintük is mocskosak, civilizálatlanok, tolvajok, alkoholisták, lusták, stb.

A TÁRSADALMI TŐKE MINT GAZDASÁGI TŐKESZERZŐ ESZKÖZ VAGY A TÁRSADALMI TÁVOLSÁG CSÖKKENTÉSÉNEK ESZKÖZE

Az előző alfejezetekből arra következtethetünk, hogy a cigányoknak csekély számú lehetőségük van arra, hogy állandó munkahelyre pályázzanak a formális gazdasági szférában a településen vagy a környező településeken. Azon cigányoknak a száma, akik munkakönyves alkalmazásban vannak nagyon csekély és irreleváns. A cigányok elsősorban többsége munkanélküli. A családok egy részének az egyedüli állandó jövedelme az öregek kollektív-nyugdija és a gyerekek iskolapénze. Ilyen körülmények között a cigányok a tevékenységeknek széles skáláját kellett kidolgozzák annak érdekében, hogy „túléljenek” – ezeket a tevékenységeket állandó informális gazdasági tevékenységeknek nevezhetnénk, annak ellenére, hogy ezek közül egyik sem biztosít folyamatos jövedelmet a családoknak.

Általában a helyi magyar családok alkalmazzák a cigányokat a házkörűli vagy mezőgazdasági munkák elvégzésére. A cigányok alkalmazásának gyakorlata egy nagyon komplex folyamat. Szinte minden magyar család alkalmaz egy cigány személyt vagy akár családot is. A cigányok ezen kívül téglavetésből tudnak pénzt szerezni, valamint kémiai vegyületek illegális forgalmazásából, az anyagi természetű segélyek áruba bocsátásából, szórakoztatásból, erdei gyümölcs és gombaszedésből, diótörésből és tollszedésből.

A következő részekben megpróbáljuk leírni két, nem hagyományos formáját a túlélési stratégiáknak: a komaságot és a „füzet” stratégiáját. Első megközelítésre a komaság intézménye egy természetes, magától értetődő gyakorlatnak tűnt a községben, de a későbbiek során bebizonyosodott, hogy a funkcionalitása sokkal nagyobb, mint előre gondoltuk volna. A második stratégia a „füzet” is túlélési stratégiaként azonosítható, bár ebben az esetben nem a cigányok a kezdeményezők.

Végül a bizalom problémáját járjuk egy kicsit körül, mivel ez képezi a kapcsolatot a különböző túlélési stratégiák között és amely segítségével megérthetjük a cigányok és a gádzsók közti viszonyt és a gazdasági kapcsolatok természetét.

KERESZTAPÁK

Kutatásunk egyik kérdése a komaság intézménye. A patrónus-kliens kapcsolathoz hasonlóan esetünkben a komasági kapcsolatok is inkább gazdasági kapcsolatként írhatók le, melyet nem kiegyensúlyozott reciprocitás jellemez. Ha érdeklődés mutatkozik egy potenciális kapcsolat bizonyos aspektusai iránt, ha az érintkezési lehetőségek nem túl valószínűtlenek vagy költségesek, s ha e meghatározott kapcsolatnak a várható negatív következményei nem túl súlyosak, akkor az egyéneknél valószínűleg érdeklődés támad e kapcsolat iránt. Megpróbálnak érintkezésbe kerülni bizonyos egyénekkel, bár az ilyen kapcsolatok gyakran egyszerűen a strukturált környezetben találkozó emberek számára adódó, alacsony költségű alkalmakból következnek. Ha egy kérés címzettje szintén érdekelt, s ha annak várható költségei nem túl magasak számára, akkor a kapcsolatot szállító félként fog működni, s ebben alapvetően az a meggondolás vezeti, hogy mit vár el a kezdeményezőtől, azaz a kezdeményezőnek egy bizonyos árat kell fizetnie azért, hogy a címzett motiválva legyen arra, hogy gondoskodjon a szükséges kínálatról az ő kereslete számára. Noha a kapcsolatok ritkán szimmetrikusak, rendszerint valamilyen általános formában viszonzottak. Így például nemcsak a kliensek juttatnak erőforrásokat a patrónusnak, hanem rendszerint a patrónusok is szolgáltatnak klienseiknek olyan erőforrásokat, mint a javak, az információ és a védelem. Továbbá a patrónusok hatalma részben a klienseikkel fenntartott kötelekeken alapul, minthogy a kötelekek maguk is szűkös erőforrásnak minősülnek. Előzetes megfigyeléseink szerint ezen típusú kapcsolatok hozzájárulnak az adott társadalmi környezet stabilitásához. Foley és Edwards (1999) felvázolták az empirikus adatokon alapuló irodalmat, azonban több olyan megközelítést találtak amelyek inkább a hálózatok és társadalmi struktúrára fogalmával közelítik meg ezt a témát, és kevesebb olyan megközelítést, amely a reciprocitás, valamint a bizalom fogalmával operálna. Mindez alátámasztja Portes és Landolt (1996) és Portes (1995) munkáit, amelyekben a hangsúlyt inkább a társadalmi tőke forrásaira és nem a következményeire helyezik. Ezen meghatározások azonban a közösséget helyezik előtérbe és nem az egyént.

Nagyfaluiban már hagyományossá vált és beépült a hétköznapiakba – bár ünnepi eseménynek számít – az a gyakorlat, hogy cigány szülők magyarokat kérnek fel hogy kereszteljék meg újszülött gyermeküket. Ezáltal a cigányok mintegy átlépik az etnikai határokat és úgy tűnik, mint ha sikerülne lecsökkentiük a társadalmi távolságokat. Bármi is legyen az oka annak, hogy a gádzsók elfogadják egy komaságot cigányokkal, az ilyen típusú kapcsolatok egyáltalán nem ritkák (Legg 1969, Marantzidis–Mavrommatis 1999, Tarrow 1967).

Blau (1964) szerint, „igazi komaság” csak olyan személyek vagy családok között jöhet létre, amelyek mindenféle szempontból egyenlőknek mondhatók és a kapcsolat célja pedig az, hogy a megkeresztelendő gyereknek legyen egy spirituális apja. Ha a kapcsolatba lépő személyek két különböző lépcsőfokon helyezkednek el a társadalmi hierarchián, akkor a kapcsolat minősége és lényege megváltozik, eltér az eredetitől. A fő eltérés a kapcsolatba lépő személyek közötti hatalmi viszony. A cigányok általában saját közösségükön kívül is keresnek keresztszülőket, mivel ezeken keresztül próbálják megerősíteni a köztük levő kliens-patrónus kapcsolatot. Ez biztonságot nyújt számukra, így biztosak lehetnek abban, hogy bármikor szívességet kérhetnek, visszafizetve ezt munkával vagy bármilyen más szolgáltatással.

Lényegében az ilyen típusú viszonyok képezik a cigány közösség legerősebb kapcsolódását a többségi lakosokhoz. A komaság intézményét így túlélési stratégiaként értelmezhetjük. A túlélés

egyik meghatározó eleme, hogy a személynek vagy a háztartásnak minden lehetséges társadalmi kapcsolattal rendelkeznie kell, amelyre szüksége lehet a társadalmi vagy gazdasági felemelkedésben. A komaság intézményét a reciprocitás jellemzi. A mi esetünkben azonban a komaság intézményének lényege nem a reciprocitáson nyugszik, hanem azon, hogy a társadalmi távolág csökkenésén keresztül a cigányok kiterjesztik gazdasági jellegű kapcsolataikat. Egy gádzsó keresztapa meglete stabilizáló faktort jelent a cigányok életében. Ha ez a kapcsolat stabil és állandó, akkor nagyon valószínű, hogy a család őket fogja „alkalmazni”.

A keresztapaság intézményét oly mértékben interiorizálták, hogy a kutatás alanyai nem is tudtak érdemben válaszolni az erre vonatkozó kérdésekre. Igazi keresztapaság esetében a keresztszülők kiválasztása személyi tulajdonságok alapján történik, valamint a családok közti kapcsolat minőségétől is függ. Ez a kapcsolat barátság kell legyen, kölcsönös bizalom kell jellemezze vagy pedig a kapcsolatból származó előnyök reciprok jellege egyértelmű kell legyen.

Egy alapvető cikkben Gouldner úgy határozza meg a reciprocitás fogalmát mint az összes fél számára egyenlően előnyös csere két vagy több egység között (1960: 164). Azt is hangsúlyozza, hogy egy reciprok kapcsolatban a feleknek jól meghatározott kötelességei vannak, de jogai is, mindezek azonban nem kell komplementárisak legyenek. Ebben a megvilágításban a reciprocitás alapelve a kölcsönös függőség és a közösen elfogadott erkölcsi normák. Gouldner elemzésének egyik legérdekesebb pontja az, hogy kiemeli a hatalom szétbomlasztó erejét. Megfigyelései alapján azt a következtetést vonta le, hogy ha a felek között a hatalmi kapcsolatok manifesztálódnak, akkor ez megváltoztatja a cserék minőségét és mennyiségét is. Ezek alapján a kapcsolatoknak egy olyan skáláját állította össze, amely az egyenlő értékű cseréből indul ki és eljut az olyan kapcsolatokig, amelyben az egyik fél nem kap semmit cserébe. Ezt az utolsó esetet azonosítja Gouldner a kizsákmányolással, mivel az egyik fél a társadalom által elfogadott közös erkölcsi értékeket és szabályokat szeg meg. Más szavakkal fogalmazva, azokban a társadalmi kapcsolatokban, ahol a rendező alapelve a reciprocitáson alapszik, a társadalmi kohézió erősödik meg. Később ezt a gondolatot Bourdieu fejtette ki (1980) bővebben.

Nagyfaluban a fent említett feltételek egyike sem teljesül. A cigányok kapcsolatát a magyarokkal nem lehet barátinak nevezni. Amint láthattuk a magyarok nem bíznak a cigányokban és a kapcsolatukat is inkább kliens-patrónus kapcsolatként írhatjuk le annak ellenére, hogy sok cigány gyereknek magyar keresztszülei vannak. (természetesen az „igazi” keresztapa minden esetben cigány, főleg ha fiúgyermekről van szó).

„(..)itt dolgoztam a falusi kocsmában...annak idején sok cigány járt ide. Mert amit ma megkeresnek, azt éjszaka elisszák...és így...így találkoztunk, és beszélgettünk. Ha ők segítettek nekem, akkor én fizettem nekik, mert meg kellett fizessem a munkájukat. S ezután megkérdezték, hogy nem lennék-e a keresztanyja a gyereknek. Hát miért nem?...Még mindig tartjuk a kapcsolatot. Rendes az a család. Például, ha kell nekem segíteni, hívom őket, így megéri nekem is, nekik is” (magyar nő, 35 éves, falu)

„Szomszédok vagyunk, jól megértjük egymást, tetszett nekem nagyon. Ők hívtak minket, nekünk tetszettek, így...Nekem tetszett ahogy viselkedtek, ahogy kinéztek, minden... Iskolába járt (a cigány nő), tanult.” (magyar nő, 38, Bakos)

A komaság gyakorlatát három dimenzió mentén értelmezhetjük. Elsősorban úgy tekinthetünk rá, mint gazdasági kapcsolatra, amelyen keresztül a cigány egyének több erőforráshoz juthatnak. Másodsorban, mivel a magyarok a keresztapaságot a hagyományos értelmezés szerint értékelik, ez a kapcsolat megengedi a cigányoknak, hogy kisebb-nagyobb anyagi előnyökhöz (például ajándékokhoz) jussanak. Harmadsorban pedig ennek a típusú kapcsolatnak latens funkciója a társadalmi távolság átlépése, bár ez nem feltétlenül azt jelenti, hogy a társadalmi távolság magától értetődően lecsökken a cigány és a magyar család között. A kapcsolat megléte inkább a kívülállók szemében lényeges. Az a tény, hogy egy cigány családnak gádzsó komája van, azt jelenti, hogy ez a cigány család nem olyan, mint a többi, hanem megbízhatóak, tisztességesek.

Amint az előbbieken láttuk, a gádzsóknak nincsenek informális kapcsolataik a cigányokkal. Az interakciókat inkább a gazdasági kapcsolat jellemzi. A komaság intézménye is, az egyedüli kapcsolat, amelyet informálisnak nevezhetnénk, egy új értelmezést nyert a helybeliek szemében. Annak ellenére, hogy a gádzsók erkölcsi és vallásos megfontolásból fogadják el ezt a kapcsolatot, a komaság az idők folyamán átértékelődik egyszerű informális gazdasági kapcsolattá. Ennek következtében a komaság a gazdasági kapcsolatok egy szubtilisebb formájává alakult át vagy bizonyos esetekben ezeknek egy következményévé vagy feltételévé.

HITEL

Az előző alfejezetben láthattuk, hogy a cigányok hogyan használják a komaság intézményét, hogy munkához vagy jövedelemhez jussanak, amely szükséges a túlélésükhöz, valamint azt is, hogy ezek a más személyekkel való kapcsolat kialakításához referenciaként szolgálnak, amelyekkel a cigány személy patrónus-kliens kapcsolatot tudna kialakítani.

A következőkben egy másik túlélési stratégiát mutatunk be, amelyet nem lehet sem egyedinek, sem reprezentatívnak nevezni, hiszen más kontextusban is megemlítették már. A nagyfokú szegénység és a pénzhiány arra kényszerítette a cigányokat, hogy hitelre „vásárolják” a túléléshez szükséges alapanyagokat, élelmiszereket. Ezt az érdekmentes informális hitelrendszert „füzet”-nek nevezik, mivel az üzlet tulajdonosa egy füzetbe vezeti be azokat a személyeket, akiknek hitelre ad termékeket – a füzetbe beírja a vásárolt termékeket, valamint a kifizetendő összeget és a dátumot, ameddig tart a hitel. A kifizetés időpontját a vásárlók határozzák meg, mivel ők tudják pontosan, hogy mikor kapnak pénzt. Az üzlet tulajdonosa próbálta meghatározni a kifizetések dátumát, de ez nem bizonyult hatékony eljárásnak, mivel nem tudta ellenőrizni a határidőket, félreértésekre is sor került, és úgy tűnt, hogy nem éri meg fenntartani az üzletet, mivel elvesztette a bizalmát a nála vásárló cigányokban. Mivel a családjának ez az üzlet volt az egyetlen állandó jövedelemforrása, kényszerítve volt arra, hogy folytassa az üzletet, de változtatnia kellett a gyakorlaton, így döntötte el, hogy a klienseinek a döntésére bízza a kifizetéseket. És ez jó döntésnek bizonyult. A klienseinek túlnyomó többségét cigányok alkotják.⁸ Az elvárásokkal ellentétben láthattuk, hogy stabil vásárlói körrel rendelkezik. A cigány kliensek bíznak benne,

8. Az üzlet egy családi házban működik. A helység a főúton helyezkedik el Brazília és a Bakos-telep között. Annak ellenére, hogy többségi vásárlói is vannak, a klienseket nagyrészt cigányok alkotják. Ez latens diszkrimináció is lehet, hiszen az interjúk rávilágítottak arra, hogy a románok és a magyarok nem szívesen járnak azokra a nyilvános helyekre, amelyeket hagyományosan cigány-helynek tartanak. Így a tulajdonos a szegény lakosságra kellett építse üzletét.

hogy tisztességesen vezeti a listát, időben fizetik tartozásaikat, mert ha elveszítik a tulajdonos bizalmát, akkor elveszítenek egy fontos forrást, ahonnan beszerezhetik a létfenntartáshoz szükséges alapvető dolgokat.

A falu lakossága számára a „füzet” létezése és használata a szegénység egyik végső megnyilatkozása. De – amint láthatjuk az előbbieken is – nem csak a szegénység jele, hanem a bizalomé is. Annak ellenére, hogy általában az írásos szerződések éppen a bizalom hiányát mutatják, ebben az esetben fel kell hívnunk a figyelmet arra a kockázatra, amire a tulajdonos vállalkozott. A bizalom által a tulajdonos minimalizálni tudja a vállalt kockázatokat.

Patricia Landolt és Aljandro Portes (1996) példákat sorolnak fel a társadalmi tőke és vállalkozói szellem közötti konfliktusos kapcsolatra: a szoros szociális háló alá is áshatja a kereskedelmi kezdeményezéseket. Gyakran a család vagy a barátok kezdetben sikeres támogatókat és beruházókat jelentenek. A kérelmezők szociális tőkéje éppen abban a jogukban áll, hogy segítséget kérjenek és kapjanak a csoporttagjaiktól. De a folyamat során, ahogyan Clifford Geertz megmutatta Baliról szóló tanulmányában, ezek az ígéretes gazdasági kezdeményezések mégsem halmoznak fel tőkét, és welfare szállodákká válnak.)

A fenti megállapítás nem alkalmazható a szóban forgó kis üzletcskére. A „füzet” íratlan szabályai segítik a tulajdonost abban, hogy jól menő üzletet vezessen, amelyet a két cigány közösség lakói „Isten ajándékának” tekintenek. Az üzlet két helyiségből áll. A belső szoba tulajdonképpen a cigány kocsmá. Ide délutánonként a cigány férfiak gyűlnek össze. Tulajdonképpen ez az egyik információs csomópont a faluban. Az első szoba a tulajdonképpeni üzlet. Ez a cigány asszonyok és gyerekek találkozási helye. Azt, hogy egy asszony vagy leánygyermek bemenjen a kocsmába, nem nézik jó szemmel.

A füzet hatalmát mindkét szobában lehet érezni. Aki a kocsmába akar menni, az először át kell menjen az üzleten. És csak azok a személyek ihatnak hitelre (vagy vásárolhatnak), akiknek még van hitelük a gazdánál. Az üzletben csak a legszükségesebb alapvető élelmiszereket vehetik hitelre: krumplit, lisztet, kenyeret, margarint, szappant, cigarettát, alkoholt, cukrot, szárasztétát, stb.

BIZALOM

A gazdasági jellegű kapcsolatokban a kötelék alapját a bizalom képezi. Formális kapcsolatok esetében a bizalom is formalizált. Legitimitását az írott és aláírt szerződések biztosítják. Informális kapcsolatok esetében a formális szabványokat a verbális kifejezések helyettesítik, amelyek a helyi kulturális normáknak felelnek meg. Azokat a személyeket, akik nem tartják be ezeket a normákat, a bizalom szempontjából kizárótként kezelik. A bizalom jelenléte elősegíti az egyének közötti együttműködést. Amikor egy közösség tagjai közti kapcsolatot nagyfokú bizalom jellemez, akkor nagyobb a valószínűsége, hogy a közösség tagjai együtt fognak működni.

Ez történik abban az esetben is, amikor egy cigány és egy magyar kapcsolatáról van szó. Általános szinten a gázdások a bizalom hiányával legitimizálják távolságtartó attitűdjüket a cigányokkal szemben. A magyarok és cigányok közötti társadalmi távolság a köztük levő bizalom mértékétől is függ. Egy magyar nem bíz a brazilai cigányokban, csak abban az esetben, ha az a bizonyos személy vagy család éppen az ő családjának dolgozik. Azokkal szemben nyitottnak mutatkoznak: „...*kell tudd hogy beszélj velük, ha te tiszteled őket mint személyeket, ha segítesz*

rajtuk, akkor ők is úgy viszonyulnak hozzád”. Minden kapcsolat a magyarok és cigányok között jól meghatározott íratlan szabályok szerint működik. Ha bárki ezen szabályok szerint él és viselkedik, akkor a kapcsolatban fennálló bizalom garantált számára. Ám ha egy cigány (vagy esetenként egy magyar) megszegi ezen szabályokat, akkor a közösség megbünteti őt. Így akár el is veszítheti az egyetlen biztos jövedelmforrását, azt, hogy napszámosként dolgozzon egy gazdának. A büntetés alanya nemcsak a bünt elkövető személy, hanem annak egész családja vagy akár a kiterjedt rokonsága is lehet, függetlenül attól hogy az előtt milyen kapcsolatban voltak a másik féllel.

A bakosi cigányokat pozitívabban értékelik, és a gádzsók nagyobb bizalmat tanúsítanak irántuk, legalábbis diskurzív szinten, mint brazíliai társaikkal szemben. Ennek ellenére ez a diskurzus csak ritkán nyilvánul meg pozitív attitűdökben.

Egy másik említésre méltó aspektus a „*másik*” reprezentációjának több dimenziója. Nagyfaluban három dimenziót azonosíthatunk: a romániai cigányokét elsősorban, a nagyfalusi cigányokét, valamint azokét, akikkel a gádzsók személyes kapcsolatban állnak.

A magyarok, összehasonlítva a településük helyzetét más romániai településekkel, büszkén hangoztatják, hogy falujuk modell-értékű, hiszen ott soha nem történt súlyosabb konfliktus a cigányok és magyarok vagy románok között. A lakosok a sajtóból értesülnek a más régiókban történt eseményekről, konfliktusokról – amely azonban ritkán mutat semleges képet az eseményekről vagy azok szereplőiről. A mindennapi kontaktusaik a cigányokkal azonban más képet mutat. A nagyfalusi cigányok kisebb lopásai, csenései nem hasonlíthatók össze a máshol élők bűnöző hajlamával és cselekedetikkal. Helyi szinten azonban ezek a kis lopások képezik a közösség legnagyobb problémáját.

A harmadik dimenzió az interperszonális kapcsolatok szintjén jelentkezik. Ebben az esetben a közösségre alkalmazott sztereotípiák nem érvényesek a különböző egyénekre: végül, az „én cigányom” becsületes, nem olyan mint a többi, keményen dolgozik, civilizált, tiszta. Mégis a társadalmi távolság és a viselkedés intencionalitása, amely a mindennapi kapcsolatokban nyilvánul meg, megfelel annak annak az attitűdnek, amelyet az egész cigány közösséggel szemben mutatnak. A gádzsók elkerülik a közeli interakciókat a cigányokkal, bár természetesen, vannak kivételek. A gazdasági kapcsolatok esetében az interakciók száma magas. Egy cigány jelenléte egy formális közegben szintén megnöveli az interakciók számát (például tanár az iskolában).

KÖVETKEZTETÉSEK

A romák stratégiáit a legjobban a más csoportokkal fenntartott kapcsolataik fényében írhatjuk le (Williams 1982). Elemezve a romák integrálódásának strukturális dimenzióit, arra a következtetésre juthatunk, hogy sem a formális, de sem az informális struktúrákba nem integrálódhatnak maradéktalanul. Az egyedüli, romákat célzó tevékenységek a segélyakciók, amelyek célja az, hogy segítsenek a romáknak kilábalni kétségbeejtő helyzetükből, sokszor éppen az ellenkező hatást érik el: a gádzsokat segítik, hogy különböző termékekhez jussanak a piaci árnál alacsonyabb áron. Ez a gyakorlat a sztereotípiák állandó megerősítéséhez vezet, valamint a diszkriminatív attitűdök állandó megerősítéséhez. Bár vannak belső konfliktusok a romák és a magyarok között, ezek a normalitás keretein belül maradnak és nem fejlődnek kezelhetetlen összetűzéseké.

A romák és gádzsók interakcióit gazdasági terminusokban írhatjuk le, még abban az esetben is, mikor az interakció barátságot vagy bizalmat feltételez. Következésképpen, a komaság intézménye is így vált túlélési stratégiává, amelynek segítségével a romák átlépik az etnikai határokat.

A gazdasági kapcsolatokat kooperáció jellemzi. Egyrészt a gádzsók azért fogadják el a romák jelenlétét a településen, mert szükségük van rájuk. A romák számára is létszükséglet a gádzsókkal való interakció, az együttélés és a kooperáció.

Annak ellenére, hogy a romák szolgáltatásai szükségesek és nem mindig helyettesíthetők a magyarok számára, ezeket mégsem tartják fontos tevékenységnek, sőt még el is ítélik azokat a személyeket, akik „cigány munkát” végeznek. Bár, mint említettük, kognitív szinten a romák többféle képét azonosíthatjuk, ezek a mindennapi interakciók során nem kerülnek használatba. A fizikai közelség lehetne az egyik módja, hogy a különböző sztereotípiákat leépítsék, de ezek a kapcsolatok nem elég erősek ehhez. Sőt, azon magyar vagy román szegények, akik a romákhoz hasonlóan marginalizált tevékenységeket űznek és a roma telepekhez közel laknak, azt kockáztatják, hogy őket is marginalizálják, súlyosabb esetben cigánynak tartásuk. Ez azt jelenti, hogy bár ezek a személyek mindennapos kapcsolatokat tartanak fenn a romákkal és jobban ismerik őket és mindennapjaikat, mégsem elég erősek, hogy a településen élő sztereotípiákat megváltoztassák.

Végezetül megállapíthatjuk, hogy a romák integrálása a falu gazdasági és társadalmi életébe komplementer integrálást jelent, pontosabban azt, hogy a társadalmi, közösségi élet minden területén kiegészítik egymást a gádzsókkal. Az integrálás szabályait és a normákat a gádzsók határozzák meg, legjobb esetben egy alkufolyamat során. A közvetlen interakciók a romákkal diskurzív szinten csökkentik le a társadalmi távolságot: „*a mi cigányaink tisztességesebbek másoknál*”.

A gádzsók nagy önbizalommal kezelik helyi ügyeiket. A sztereotipizáló mechanizmus két irányban fejt ki hatását. Elsősorban a konfliktusok megelőzése irányában hat. Másrészt pedig a közösségi stabilitást, másszóval az együttélő csoportok komplementaritását, egyensúlyát biztosítja. Így az érzékelt tolerancia csak eszköz, és nem egy interiorizált társadalmi-közösségi norma, ezáltal irányításuk alatt tarthatják a helyi vagy környékbeli erőforrásokat.

FELHASZNÁLT IRODALOM

Achim, Viorel: *Țigăanii în Istoria României* [Cigányok Románia történelmében]. București, 1998, Editura Enciclopedică.

Blau, Peter: *Exchange and Power in Social Life*. New York, 1964, John Wiley and Sons.

Bourdieu, Pierre: The Forms of Social Capital. In Richardson, John (ed.): *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education*. New York, 1986.

Bridges, William P.–Wayne, J. Villemez: Informal Hiring and Income in the Labor Market, In *American Sociological Review*. 1986, 51, 574–582, 1986.

Brown, Philip–Crompton, Rosemary: Gazdasági átstrukturálódás és társadalmi kizárás. In Lengyel György– Nagy Beáta (szerk.): *Az európai integráció társadalmi feltételei és hatásai*. Budapest, 2001, Aula.

Burawoy, Michael–Krotov, Pavel–Lytkina Tatyana: Involution and Destitution in Capitalist Russia. In *Ethnography*. vol 1(1), 43–65, London–CA and New Delhi, 2000, Sage Publications–Thousand Oaks.

Burtea, Vasile: Marginalizare istorică și cooperare socială în cazul populației de romi [Történelmi marginalizáció és társadalmi együttműködés a roma népesség esetében]. In *Revista de Cercetări Sociale*. 1996, 3, 110.

Clarke, Simon: *New Forms of Employment and Household Survival Strategies in Russia*. Coventry, 1999, Centre for Comparative Labour Studies, University of Warwick.

Coleman, J. S.: Social Capital in the Creation of Human Capital. In *American Journal of Sociology*. 1988, vol. 94 [Issue Supplement: Organizations and Institutions: Sociological and Economic Approaches to the Analysis of Social Structure], 1988.

Emigh, Rebecca Jean–Szelényi Iván (eds.): *Poverty, Ethnicity and Gender in Eastern Europe during Market Transition*. Westport, CT, 2001, Greenwood Press.

Foley, M. W.–Bob Edwards: Is it Time to Disinvest in Social Capital? In *Journal of Public Policy*. 1999, 19(2), 141–173, 1999.

Gans, Herbert: *Middle American Individualism. The Future of Liberal Democracy*. International Edition, 1988, The Free Press.

Gouldner, A. W.: The Norm of Reciprocity: A Preliminary Statement. In *American Sociological Review*. 1960, 25(2).

Granovetter, M.: A gyenge kötések ereje. A hálózatelmélet felülvizsgálata. In Angelusz Róbert–Tardos Róbert (szerk.) *Társadalmak rejtett hálózata*. Budapest, Magyar Közvéleménykutató Intézet.

Holton, J. Robert: *Economy and Society*. London–New York, 1992, Routledge.

Jencks, Christopher–Peterson, Paul E. (eds.): *The Urban Underclass*. Washington DC, 1996, The Brookings Institution.

Kingston-Mann, Esther–Mixer, Timothy (eds.): *Peasant Economy, Culture and Politics of European Russia*. Princeton, 1991, Princeton University Press.

Ladányi János: Patterns of Residential Segregation and the Gypsy Minority in Budapest. In *International Journal of Urban and Regional Research*. 17, 1993.

Ladányi János–Szelényi Iván: A roma etnicitás „társadalmi konstrukciója” Bulgáriában, Magyarországon és Romániában a piaci átmenet korszakában. In *Szociológiai Szemle*. 2001, 4, 85–95.

Ladányi János,–Szelényi Iván: *A kirekesztettség változó formái*. Budapest, 2004, Napvilág Kiadó.

Marantzidis, Nikos–Mavrommatis, George: Political Clientelism and Social Exclusion. The Case of Gypsies in the Greek Town of Sofades. In *International Sociology*. 1999, December, vol 14(4), 443–456, 1999.

Mingione, Enzo: Urban Survival Strategies, Family Structure and Informal Practices. In M. P. Smith–J. R. Foggin (eds.): *The Capitalist City. Global Restructuring and Community Politics*. 297–322, Oxford, 1987, Basil Blackwood Ltd.

Moen, Phillis–Wethington, Elaine: The Concept of Family Adaptive Strategies. In *Annual Review of Sociology*. 1992, 18, 233–251.

Narayan, Deepa: *Bonds and Bridges: Social Capital and Poverty*. Policy Working Paper 2167. Policy Research Department, Washington DC, 1999, World Bank.

- Narayan, Deepa: *Voices of the poor. Can anyone hear us?* New York, 2000, Oxford University Press.
- Okamura, J.: Situational Ethnicity. In *Ethnic and Racial Studies*. 1981, 4(4), 452–465.
- Okely, Judith M.: *The Traveller Gypsies*. Cambridge, 1983, Cambridge University Press.
- Péter László: Új szegények túlélési stratégiái. In *Erdélyi társadalom. Szociológiai szakfolyóirat*. 2003, 1(1), 25–50.
- Polanyi, Karl–Arensberg, C. M.–Pearson, H. W.: *Trade and Market in the Early Empires: Economy in History and Theory*. Illinois, 1957, Free Press, Glencoe.
- Portes, A.–Landolt, P.: The Downside of Social Capital. In *The American Prospect*, 1996, 26, 18–21.
- Portes, A.: *The Economic Sociology of Immigration. Essays on Networks, Ethnicity, and Entrepreneurship*. New York, 1995, Russell Sage Publications.
- Putnam, Robert: Social Capital and Public Affairs. In *The American Prospect*, 1993, Spring, 1–8.
- Ringold, Dena: *Roma and the Transition in Central and Eastern Europe: Trends and Challenges*. 2002, World Bank Report.
- Ringold, Dena: Poverty and Roma in Central and Eastern Europe: A View from the World Bank. In *Extreme Poverty, Special issue of Roma Rights*. 2002, ERRC.
- Sahlins, M.: Törzsek. In *Vadászok, törzsek, parasztok*. Budapest, 1973, Kossuth Könyvkiadó.
- Sandu, Dumitru: *Spațiul social al tranziției* [Az átmenet társadalmi tere]. Iași, 1999, Polirom.
- Spéder Zsolt: *A szegénység változó arcai. Tények és értelmezések*. Budapest, 2002, Andorka Rudolf Társadalomtudományi Társaság–Századvég Kiadó.
- Sampson, Steven: The Informal Sector in Eastern Europe. In *Telos*. 1986, 66, 44–66.
- Szelényi Iván: Szegénység, etnicitás és a szegénység „feminizációja” az átmeneti társadalmakban. In *Szociológiai Szemle*. 2001, 4, 4–12.
- Stewart, Michael: *The Time of the Gypsies*. 1997, Westview–Boulder.
- Tarkowska, Elzbieta: Poverty and Education. Risk of „inheritance” of poverty in the former state farms in Poland. In *Polish Sociological Review*. 2002, 138.
- Tarrow, S. G.: *Peasant Communism in Southern Italy*. New Heaven, CT, 1967, Yale University Press.
- Teșliuc, Cornelia-Mihaela–Pop Lucian–Teșliuc, Emil Daniel: *Sărăcia și sistemul de protecție socială* [A szegénység és a társadalmi védőrendszer]. București, 2001, Polirom.
- Tilly, Charles é.n.: Relational Origins of Inequality. In *Anthropological Theory*. 1(3), 355–372.
- Verdery, Katherine: *What was Socialism, and what comes next?* New Jersey, 1996, Princeton University Press.
- Williams, Patrick: The Invisibility of the Kalderash of Paris: Some Aspects of the Economic Activity and Settlement Patterns of the Kalderash Rom of the Paris Suburbs. In Salo, Matt T. (ed.) *Urban Gypsies. Special Issue of Urban Anthropology*. 11 (3-4), 315–346, 1982.
- Wilson, K. Everett: *Rules, Roles and Relationships*. Homewood, Illinois, 1996, The Dorsey Press.

Wilson, William J.: *The Truly Disadvantaged. The Inner City, The Underclass, and the Public Policy*. Chicago, 1987, University of Chicago Press.

Zamfir, Cătălin (ed.): *Dimensiuni ale sărăciei* [A szegénység dimenziói]. București, 1994, Editura Expert.

Zamfir, Cătălin: Situația sărăciei în România. Dimensiuni, surse, grupuri de risc în iunie 2001. In *România Socială*. 2001, 2.